

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

Калита Оксана Михайлівна

УДК 811.161.2'38

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ІРОНІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МАЛІЙ ПРОЗІ

10.02.01 – українська мова

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконано на кафедрі стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Наукові керівники: академік АПН України доктор філологічних наук, професор,
Мацько Любов Іванівна
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри стилістики української мови;

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Тараненко Олександр Онисимович,
Київський національний лінгвістичний університет,
завідувач кафедри загального та українського мовознавства,

кандидат філологічних наук, доцент

Тодор Олена Григорівна,

Національний університет „Кієво-Могилянська академія”,

Доцент кафедри української мови.

Провідна установа: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Інститут філології, кафедра історії української мови, Міністерство освіти і науки України, м. Київ.

Захист відбудеться “19” вересня 2006 р. о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “ 19 ” червня 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гальона Н.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У сучасному мистецтві, зокрема в літературі, склалися певні умови, що сприяють розвиткові іронічного світовідчуття й іронічної прози. Проходять активні процеси інтелектуалізації мови, які спричинені необхідністю виражати складні мислительні операції і відбуваються як еволюційні процеси реалізації інтелектуальної діяльності людини в мові. Це призводить до змін частотності використання мовних одиниць, функціональної спеціалізації, продуктивності граматичних і семантичних моделей, сполучуваності слів, асоціативних метонімічних перенесень значень слів, процесів творення нових фразеологічних одиниць.

Велике значення контексту для декодування іронії зумовлює її інтелектуалізм і, як наслідок, зростання її ваги у сучасному мистецтві, розширення засобів і механізмів її реалізації у художніх текстах. Іронія, зводячи два плани в парадоксальному протиріччі, представляє речі в незвичному, новому ракурсі, створює ефект відчуження, підвищує інтерес комунікантів до предмета іронічної оцінки, визначає ціннісну орієнтацію, сприяючи перетворенню протиріччя на творчий пошук ідеалу. У літературі з кінця ХХ століття поряд із поліфонізмом, інтелектуалізацією, філософічністю та міфологічністю закріпилося поняття „іронічність”, яке є однією із суттєвих її ознак.

Поняття іронії останнім часом перебуває в центрі уваги тих вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, які намагаються окреслити феномен постмодернізму або інтерпретувати творчість авторів, у текстах яких знаходять риси постмодерності. У дослідженнях на матеріалі таких творів іронію розглядають як стилетворчу рису тексту, яка може бути реалізована на різних мовних рівнях, від одиничного слова, висловлювання до окремого тексту в обов'язковому контекстуальному оточенні. Отже, іронічність вважають одним із можливих реєстрів світогляду митця взагалі і літератора зокрема. У цьому контексті значної ваги й актуальності набуває аналіз мовних засобів іронічності в сучасній українській художній прозі малих жанрів, яка в такому аспекті ще не була предметом спеціального дослідження.

Стан дослідження проблем мовних засобів вираження іронії, який склався в сучасному мовознавстві, зумовлений ще й тим, що до 60-х років ХХ століття іронія в художній літературі функціонувала тільки на рівні стилістичного прийому, тому її дослідженню довгий час не приділялося достатньо уваги (натомість активно вивчалися різноманітні аспекти сатири).

Вивчення комічного та його категорій проходило в лінгвістиці в кількох аспектах. Українськими та російськими дослідниками здійснювався лінгвістичний аналіз мовних засобів комічного в літературних текстах різних періодів: від пам'яток давньоруської літератури (П. Коржева) до творчості письменників нового часу. У цьому аспекті досліджувався літературний доробок І. Котляревського (П. Плющ), Т. Шевченка (Г. Нога, Н.

Ярмоленко), Г. Квітки-Основ'яненка (О. Скорик), І. Нечуя-Левицького (О. Долгушева), Остапа Вишні (Б. Пришва), Є. Гуцала та О. Черногуза (А. Попова). Вивчалася роль окремих стилістичних засобів різних мовних рівнів для створення комічного (гумористичного, сатиричного, іронічного) ефекту: словотвірних засобів (В. Виноградова), лексичних засобів (М. Виноградова, Я. Януш), наукових термінів (Н. Бочегова), антропонімів (Л. Кричун), гри слів (В. Санніков, О. Тимчук), каламбурів (В. Вакуров), фразеологізмів (Б. Пришва), перифразів (Г. Євсєєва, І. Кобилянський, О. Копусь), повтору (Н. Молотаєва, Р. Харитоновна), цитації (О. Земська, С. Походня, О. Третьякова), алюзії (С. Походня, А. Тютенко), авторського й персонажного мовлення (С. Іваненко).

Актуальність дослідження зумовлюється потребою лінгвістичного вивчення мовних засобів реалізації різних типів іронії в художньому тексті, необхідністю залучення до наукового обігу нової джерельної бази – текстів сучасної української прози малих жанрових форм.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової проблеми кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова „Проблеми формування і розвитку функціональних стилів сучасної української мови, підстилів і жанрів, текстології і текстотворення, мовних жанрів, тропіки, риторики, культури української мови та методики викладання української мови” і полягає в дослідженні мовних виражальних засобів художнього стилю, зокрема у вивченні мовних засобів вираження іронії в сучасній українській прозі малих жанрових форм. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 26 лютого 2004 року (протокол № 8) та схвалена Науковою координаційною радою “Українська мова” НАН України 20 травня 2004 року (протокол № 20).

Метою роботи є з'ясування лінгвістичної природи іронії, виявлення системи мовних засобів її реалізації в сучасній українській малій прозі з позицій лінгвістики тексту, когнітивної лінгвістики та прагмалінгвістики.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- 1) вивчити історію дослідження комічного у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці, виявити його диференційні ознаки;
- 2) з'ясувати зміст та природу поняття “іронія”, диференціювати її від суміжних понять та здійснити класифікацію її видів;
- 3) розглянути сучасні лінгвістичні парадигми вивчення іронії, на їх основі виокремити специфічні риси іронії як лінгвістичного явища, з'ясувати її функції в тексті;

- 4) здійснити системний лінгвостилістичний аналіз мовних засобів ситуативної іронії в сучасній українській малій прозі;
- 5) розкрити зв'язок іронії з контекстом, з'ясувати роль інтертекстуальності у творенні асоціативної іронії;
- 6) дослідити способи реалізації іронічного смислу в текстах з різними типами наративної перспективи.

Об'єктом дослідження є іронія в сучасній українській малій прозі.

Предмет дослідження – мовностилістичні засоби реалізації ситуативної та асоціативної іронії в сучасній українській малій прозі.

Джерельною базою дослідження є художні твори малих жанрових форм сучасних українських письменників Ю. Андруховича, Ю. Винничука, В. Даниленка, Б. Жолдака, О. Ірванця, А. Кокотюхи, В. Медведя, М. Рябчука, В. Слапчука та ін. (всього 125 творів 69 авторів), опубліковані як окремими збірками, так і в періодичних літературно-культурологічних часописах „Вітчизна”, „Дзвін”, „Дніпро”, „Київ”, „Кур'єр Кривбасу”, „Сучасність”. Головний критерій відбору джерельного матеріалу - час написання і видання твору. До аналізу залучалися тексти малої прози, які вийшли у збірках та часописах з 1991 року по 2006 рік. Широкий і різноманітний матеріал дав змогу виділити та описати найтипівші, загальні, закономірні різновиди іронії й мовні засоби її реалізації.

Методи та прийоми дослідження. Дослідження здійснювалося на основі врахування філософських положень про зв'язок мови і мислення, мови і мовлення, взаємодію суб'єктивного та об'єктивного в мові, співвідношення форми і змісту мовних одиниць. Завдання і характер дослідження зумовили використання групи методів, серед яких провідними є описовий метод, що включає такі прийоми, як спостереження, порівняння та узагальнення; метод контекстного аналізу та метод компонентного аналізу. Частково використано трансформаційний, порівняльний і статистичний методи.

Наукова новизна дослідження виявляється у комплексному аналізі засобів іронії в сучасній українській художній прозі малих жанрових форм, у поглибленій кваліфікації лінгвістичної сутності іронії, механізмів її формування та структури іронічного смислу відповідно до сучасного стану лінгвостилістики, визначенні її стилістичного потенціалу для реалізації авторської прагматики в художньому тексті. Новизна полягає також у виборі джерел фактологічного матеріалу, який ще не був об'єктом лінгвостилістичного аналізу.

Теоретичне значення дисертації полягає в теоретичному обґрунтуванні проблеми, в розумінні й тлумаченні іронії як вагомого концепта комічного, що дозволяє поглибити сприйняття її прагматики, системно представити й дослідити мовні засоби реалізації іронії на сучасному рівні, визначити їх продуктивність на основі зіставного дослідження

функціонування мовних засобів вираження іронії різних мовних рівнів у різних авторів, зокрема з метою виявлення спільних та індивідуальних тенденцій добору лексичного матеріалу для реалізації індивідуально-авторських стратегій текстотворення.

Практичне значення роботи полягає в тому, що теоретичні засади дисертаційного дослідження та систематизований фактаж може бути використаний для написання підручників і навчальних посібників зі стилістики, лексикології і граматики української мови, лінгвістичного аналізу тексту. Практичне використання результатів дослідження розширюється завдяки застосуванню матеріалів у процесі викладання курсів мовознавства, сучасної української літературної мови, проведення спецсемініарів, при написанні студентських науково-дослідних робіт.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і результати дисертаційного дослідження викладено в доповідях на звітно-наукових конференціях викладачів кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2004, 2005, 2006 рр.), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Теоретичні і практичні аспекти культури мови” (Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, 2004 р.), Науково-практичних читаннях „Українська філологія: теоретичні та методологічні аспекти вивчення” (Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, 2005 р.), Міжнародній науковій конференції „Мова як світ світів. Граматика і поетика української мови” (Київський національний університет імені Т. Шевченка, 2006 р.) та в процесі викладання курсів „Стилістика української мови”, „Риторика” та „Текст як об’єкт лінгвістичного дослідження” в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, а також у п’яти публікаціях автора.

Матеріали дисертаційного дослідження були використані в процесі викладання української мови і літератури учням гімназії № 315 м. Києва (довідка про впровадження № 126 від 20.04.2006 р.) та при написанні журналістських матеріалів та редагуванні періодичних видань Всеукраїнського товариства „Просвіта” імені Тараса Шевченка (довідка про впровадження № 01-142 від 17.04.2006 р.).

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (125 найменувань) та списку використаної літератури (203 найменування). Обсяг дисертації без списків використаної літератури та джерел – 194 сторінки, загальний обсяг роботи – 217 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність проблеми, сформульовано мету й завдання дисертаційного дослідження, визначено наукову новизну роботи, окреслено теоретичне й практичне значення одержаних результатів та форми їх апробації.

У *першому розділі* – „**Концептуальні питання теорії іронії як лінгвістичної проблеми**” – визначено місце іронії в системі категорій комічного, проаналізовано сучасні лінгвістичні парадигми вивчення іронії (логіко-семантична, прагматична і когнітивно-гносеологічна), залежно від умов і способу реалізації, здійснено класифікацію іронії на ситуативну та асоціативну.

Комічне є філософсько-естетичною категорією, яка пов’язана із певним протиріччям, що виникає або внаслідок властивостей об’єкта комічного сприймання, або в свідомості суб’єкта, тобто не лише міститься в об’єкті, але й залежить від особливостей світогляду суб’єкта, від соціальних чинників. Комізм існує у вигляді двох типів – простого та складного, а у вербальних текстах реалізується як ситуативний або мовний комізм. Комічний ефект може створюватися будь-якими мовними засобами за певних умов їх уживання.

Національні відмінності звичаїв, норм поведінки, паралінгвістичних та лінгвістичних засобів комунікації зумовлюють особливості вираження і сприймання комічного певним народом, ці особливості є історично змінними і залежать від психологічних факторів. Комічне в українській культурі також має мовно-національну специфіку, яка виявляється у двох аспектах: змалюванні дійсності через призму національного світосприймання (зміст твору) і в своєрідному мовному оформленні. Ці два аспекти тісно пов’язані між собою, бо життєвий матеріал, що лежить в основі комічного, позначається на особливостях форми його вираження.

Іронія як одна з форм комізму є складним системним об’єктом, що зумовлюється як внутрішньою структурою, так і різноманітністю сфер її функціонування. Філософсько-естетична сутність іронії полягає в тому, що вона зображує негативні явища в позитивному плані, протиставляючи таким чином ідеальне тому, що є насправді. Цим іронія подібна до інших форм комічного – гумору та сатири. Однак вектор такого протиставлення в іронії специфічний: вона удавано зображує ідеальне як реальне, а сатира та гумор, навпаки, удавано зображають реальне як ідеальне. Сарказм є емоційним різновидом іронії, який виражає різко негативне ставлення автора до зображуваного в тексті.

З'ясування специфіки іронії як лінгвістичного явища вимагає розмежування двох її проявів: стилістичного прийому іронії й іронічного смислу як вияву суб'єктивно-авторської модальності. Іронія як стилістичний феномен належить до явищ вторинної номінації, що найповніше реалізуються в мові художньої літератури та в розмовному мовленні як спосіб вираження авторських інтенцій, причому інтенсивність емоційної насмішки може варіюватися від добродушної до в'їдливої.

Поєднання різних лінгвістичних підходів до вивчення іронії (логіко-семантичного, прагматичного та когнітивно-семіотичного) дозволило з'ясувати механізм утворення іронічного смислу та специфіку його компонентів. Особливістю вербального вираження іронії є співіснування двох смислових планів – прямого експліцитного й імпліцитного, що суперечить прямому. Кодування іронічної інформації здійснюється через вказівку на контекст, який дозволяє правильно декодувати позицію іронізуючого суб'єкта. Тому іронічний смисл має складну **структуру**, яка включає експліцитні та імпліцитні компоненти. Імпліцитні компоненти іронічного смислу такі: 1) конотативний (емоційність, оцінність, експресивність); 2) контекстуальний (елементи інформації, які виникають завдяки контексту: вербальному, ситуативному, фоновим знанням); 3) імплікативний (виникає внаслідок взаємодії з експліцитними елементами); 4) інтенціональний (це організуючий компонент - мовленнева настанова автора).

Функції іронії в розмовному мовленні зумовлені комунікативними потребами мовців у взаєморозумінні, стійкому емоційному контакті, самовираженні, економії мовних засобів та ін. У художньому мовленні іронія виконує ряд специфічних функцій: характерологічну, композиційну, художню і стилетворчу.

У зв'язку зі складністю іронії як об'єкта дослідження та різноманітністю її проявів, функцій та сфер використання, існує проблема вироблення єдиного критерію при її класифікації, чим пояснюється велика кількість типологій іронії. Для дослідження мовностилістичних проявів іронії на різних мовних рівнях найдоцільнішим є застосування поділу іронії залежно від контексту, котрий необхідний для її адекватного декодування, на ситуативну та асоціативну, які виконують у художньому тексті специфічні функції.

У *другому розділі* – **„Мовностилістичні засоби вираження ситуативної іронії в сучасній українській малій прозі”** – розглядаються засоби і прийоми творення ситуативної іронії: 1) лексико-стилістичні (слова з інгерентною іронічною конотацією, іронічно маркована лексика); 1) логіко-смислові (антифразис, іронічні епітети, іронічні порівняння, іронічні метафори і перифрази, гра слів); 3) синтактико-стилістичні (риторичні питання, парцеляція, вставні і вставлені конструкції, синтаксичні конвергенції).

Серед лексико-стилістичних прийомів у текстах українських письменників малих жанрових форм зустрічаються традиційні – вживання лексем, які мають узуальну (інгерентну) іронічну конотацію (*добродій, розумака, публіка, артист, мадам, мудрагель*): *Одного разу Дарці потрапила на очі стаття якогось американського гендерного мудрагеля, де ледве не за аксіому стверджувалося, буцімто хлопчики більше “competitive”, а дівчатка, навпаки, більше “cooperative”.* (О. Забужко. *Дівчатка*). Продуктивнішим є прийом використання стилістично маркованої лексики, бо він дає змогу авторові створювати okazіональні зіткнення лексем, які завдяки ефекту невиправданого сподівання, порушенню власної норми тексту продукують яскравий стилістичний ефект. Серед таких лексем у сучасній українській малій прозі активно функціонують медичні, юридичні та дипломатичні терміни, старослов'янізми й архаїзми: *Мозок поета Х. повністю був окупований безпрецедентним фактом вилучення зі школи його найкращого вірша. Через те він ніяк не міг згадати слова, якими зазвичай розпочинав уже із сотню разів свої зустрічі із школярами. Погляд безтямно метляв по приміщенні, а сам мистець скидався на хворого папугу* (А. Малащук. *Ботокуди*). Потрапляючи в невідповідний, „чужий” їм контекст, ці стилістеми передають іронічне ставлення автора до зображуваного.

Сучасна українська мала проза характеризується активним залученням жаргонної та просторічної лексики для створення іронічного ефекту (*бабки, базарити, бомжатник, повільняк, генделік, дембель, зелені*): *...врешті, зайти до музею і покрутитися біля бутафорської тачанки, слухаючи ідеологічно витриману пургу про встановлення радянської влади й сільськогосподарські успіхи регіону за часів незалежності* (С. Жадан. *Anarchy in the UKR*). Серед жаргонізмів значний прошарок складають лексеми на позначення іронічної характеристики особи (*амбал, алкаш, алканавт, вар'ят, гевал*) та слова іншомовного походження (*фейс, геппі-енд, аміго, екстезі, о'кей*).

Серед логіко-сміслових прийомів створення іронічного смислу в сучасній українській малій прозі функціонують антифразис, іронічні епітети, іронічні порівняння, іронічні метафори, іронічні перифрази, гра слів. Виявлено, що в текстах сучасних українських письменників іронія при антифразисі може інтенсифікуватися за допомогою таких засобів: 1) ступенів порівняння прикметників: *Деся там далі, за якихось сто-двісті грамів, тьху ти – кроків, вони знайдуть місток, ступлять на його слизьку дорогу і зникнуть зовсім, твої найвірніші друзі, що вже забули про твоє існування, як і ти забудеш про їхнє...* (О. Криштопа. *А я яй!*); 2) зменшувально-пестливих суфіксів: *Бог свідок, я завжди згодна йому підіграти [...] зобразити з себе, приміром, геть непрактичну розтелену, якій усе валиться з рук, яка нездатна навіть на стіл до ладу накрити й перед приходом гостей раденько обертається мужеві-всевмійкові на дрібного потихача, на принеси те, подай се, чудова композиція* (О. Забужко. *Інструктор із тенісу*); 3) часток *дуже, тільки, особливо, надто, вельми, суто*: *Та*

коли начальству ту історію оповіли, вдарив над розумною німецькою головою великий грім. Ревізії, інспекції, санепід, пожежники – ну, ти знаєш, методи суто демократичні (В. Гужва. *Лакейський вальс, або Подорож конформіста*); 4) інтонаційним виділенням: – *Відставити!* – невдоволено прохарчав сержант. – Почнемо тренаж. // Це „веселе” оголошення було зустрінуте гробовою мовчанкою (О. Сушко. *Два роки*).

Тропеїчна сутність епітета – вносити суб'єктивно-оцінний компонент у значення денотата – робить його продуктивним засобом реалізації іронічного смислу: *Ми все чудово розуміли. Нам на зміну йде нова, підстрижена генерація тих, хто вмів сяк-так бренькати на гітарі, а може, й краще від нас* (В. Тарнавський. *Дерево життя*). У сполученнях з іронічним епітетом у сучасних художніх текстах малих жанрових форм уживаються денотати певної семантики. Найчисельнішу групу становлять іменники на позначення особи та різних її характерологічних ознак, яким ужитий при них епітет надає іронічну характеристику. Серед таких лексем функціонують іменники, які позначають особу за професією чи родом занять, особу за ідеологічними переконаннями, особу за соціальним статусом. Іронічна характеристика особи може даватися опосередковано – через іронічне означення її поведінкових характеристик та іронічне означення частин тіла людини.

У сучасній українській малій прозі функціонують іронічні порівняння трьох типів: 1) коли об'єкту порівняння приписуються невластиві йому якості шляхом порівняння з іншим об'єктом, у якому ці якості відсутні: - *Що зле – вірю. А зустрічати однаково прийдеться, - Ця проявляла м'яку, наче хокейна шайба, неблаганність* (В. Слупчук. *Кенгуру завбільшки з цвіркуна*); 2) унаслідок реалізації суперечності між реальними якостями денотата і його авторською характеристикою, коли вибраний для порівняння об'єкт містить негативні для автора конотації: - *Історія чоловіцького митарства, наче здоєна коза, лежить на липкому настилі. І сняться їй херувими...* (А. Малащук. *Атентат на Герострата, або Рецензія на ненаписаний роман*); 3) при несподіваних авторських асоціаціях, коли порівнюються об'єкти віддалених предметно-сміслових сфер: *У період зламу стало ясно, що велика, як вареник, душа рафінованих українців, тяжко не входить у вишиті хрестиком береги самотійності* (І. Павлюк. *Мова молекул*). Саме порівняння третього типу найактивніше використовуються при індивідуально-авторському слововживанні.

Серед іронічних метафор, які функціонують у сучасній українській малій прозі, виділяємо дві групи: антифразисні й оказіональні. Найпродуктивнішими в створенні іронічного смислу є такі групи оказіональних метафор: 1) антропоморфна метафора, у якій перенесення ознак здійснюється за моделлю „людина – людина” (*монстр літературної критики, геній половинчастості, принагідні вболівальники літератури, лицар розуму*); 2) антропоморфна метафора, у якій перенесення ознак здійснюється за моделлю „людина –

нежива істота” (навідалась думка, гвалтувати мізки, капіталізм оминув своєю вгодованою тушею); 3) зоометафора (священні корови, кільки у томаті, комфортно-кав’ярне гніздовище); 4) метафори, які характеризують діяльність людини, пов’язану з творчістю (пекти романи, стругати віршики, фабрика метафор); 5) метафори на основі термінів (симфонія смердючості, ментальна травма особистості, протез совісті). У сучасній українській малій прозі продуктивним засобом створення іронічного смислу є матеріалізовані метафори (перечепившись за спущені струни душі, поет геннує на коліно).

Здійснене дослідження дає підстави виділити найпродуктивніші тематичні групи іронічних перифразів, які вживаються для передачі іронічного смислу в сучасній українській малій прозі. Серед них найчисельнішою є група перифразів на позначення реалій радянської доби (назви Радянського Союзу; позначення вождів радянської доби; загальновідомі, знакові реалії радянської доби). Менш продуктивними у реалізації іронії є перифрази на позначення негативних реалій періоду незалежності та перифрази, які дають емоційно-експресивну іронічну характеристику особі.

Гра слів також є продуктивним засобом реалізації іронічного смислу. Сучасні українські письменники використовують стилістичні можливості омонімії (...де вони були раніше, ким були й ким хочуть стати? Їх називають „круті”, але вони й рідкі, так називав їх у думці Кузьма відповідно до своєї професії (Ю. Мушкетик. Гегемон)), полісемії (Я сама тужу. Але не за радянською владою. Бо чого за нею тужити, коли вся та влада і нині при владі (Г. Тарасюк. Мій третій і останній шлюб)) та паронімії (Але тут, щоб усе було зрозуміло, автор цього опису чи опусу мусить децю роз’яснити (В. Шевчук. Двері навстіж)). Авторське використання паронімів є однією з характерних ознак індивідуального стилю письменника.

У сучасній українській малій прозі для створення іронічного ефекту використовуються такі синтаксичні конструкції, які мають потенційну здатність підсилювати емоційно-експресивне вираження думки. Ці синтаксичні конструкції, зазвичай, служать для виділення, інтенсифікації іронічного смислу, вираженого за допомогою інших прийомів. У результаті проведеного дослідження було виділено синтаксичні моделі, які є найчастотнішими у реалізації іронії в сучасній українській малій прозі. Риторичне питання реалізується у межах трьох типів: 1) риторичне питання є засобом виділення іронії, вираженої логіко-смысловим прийомом: – Що трапилося? [...] // - Нічого особливого. Анна захотіла, щоб я відповіла на питання, відповідь на яке шукаю уже не один десяток років. // - І як? Ти відповіла? // - Яне, хіба я схожа на того, кого раптово осяяло прозріння? (Л. Демська. Квіти святого Яна); 2) риторичне питання містить абсурдне твердження чи гіпотезу: У вас, Петре Сталеновичу, просте завдання. Дуже просте: фотографувати людей на вулицях міста. А не вулиці без людей. Ви натякаєте на наслідки ядерної війни, коли вулиці порожніють? Чи на

якусь епідемію, що косить народ просто на тротуарах? Навіть у випадку катастрофи на вулицях лежатимуть трупи людей, тру-ни! Порожніми наші вулиці не бу-ва-ють! (А. Кокотюха. Француз Кирило); 3) риторичне питання будується на запереченні і виражає додаткові смислові відтінки (сумнів, впевненість, передбачення): А ти – одинак. Зачепила? Вкусила їх? Маєш відповідь. Тепер побачиш, хто тебе захистить, підтримає. Це – тест, дорогенька (Н. Поклад. Маргінес).

Продуктивними в реалізації іронічного смислу є парцельовані конструкції. Чинником, який зумовлює виникнення суб'єктивно-оцінної іронічної модальності, є емоційно-експресивне та інтонаційне виділення парцельованої частини. У сучасній українській малій прозі для вираження іронії використовуються конструкції різної граматичної структури: від окремих слів і словосполучень до простих речень і підрядних парцелятивів. У сучасних текстах малих жанрових форм ефективним засобом реалізації іронічного смислу є ланцюжки парцелятивів: Зоотехнік, такий же молоденький та ще й як слід необучений, невдовзі й заяву подав. За власним бажанням. Бо не знав уже, під яку статтю кабанчиків списувати. А то й молочних бичків. Не кажучи вже про гусей та курей. Що їх лисиці тягали десятками (А. Дімаров. Ригорович).

Традиційним засобом вираження іронії є вставні та вставлені конструкції. Проведене дослідження свідчить про те, що різниця в передачі ними іронічного смислу зумовлена різницею їхнього модального статусу: функція вставлених конструкцій – подавати додаткове до основного повідомлення, а вставні є засобом вираження суб'єктивно-оцінної авторської модальності. Для вираження іронії такі синтаксичні конструкції мають допоміжний характер: вони підсилюють уже наявну у висловлюванні іронію, а не створюють її: Один тепер уже невідомий поет (із тих, що з'являються, як бульки на збуреній ними ж воді, й так же безслідно зникають), прагнучи потрапити до скандальної хроніки нашої літературної газети, на котрійсь із численних спілчанських дискусій вискочив з ногами на фортепіано й почав закидати на люстру заготовлену з дому мотузку із зашморгом... (О. Стусенко. Дурненький). Характерною ознакою вставних та вставлених конструкцій у сучасній українській малій прозі є те, що вони рідко функціонують ізольовано від інших засобів експресивного синтаксису, а творять іронічну експресію разом з парцельованими конструкціями або синтаксичними конвергенціями.

Синтаксичні конвергенції, які слугують для передачі ситуативної іронії в сучасних прозових текстах малих жанрових форм, поділяються на два типи: 1) структурні конвергенції, у яких іронічний ефект виникає завдяки ефекту складання, нарощування експресії: Слово про Гонорія мав один із надихачів місцевого зрушення. З гарячковим палом мовилося про неоціненний внесок призвідця церемонії в розвії культури рідного краю, про осідування ним

*мозолів на руках, синців на щелепах і гуль на лобі простолюдина; про возвеличення автором найяскравіших рис натури своїх одноплемінників: волячу працездатність і вірлячу свободолюбність, соловейкову пісенність і собачу вірність, а ще – про терплячість, витривалість, мужність, гостинність, любов до худоби, милосердя, щиросердя, чуйність, одвертість, довірливість, а також – про любомудріє, мудроправіє, правомисліє, мислеволіє, волетвердіє, твердосвятиє... (А. Малащук. *Ботокуди*); 2) структурно-семантичні, у яких іронія виникає через семантичну віддаленість синтаксично однорідних членів: *Головне – він був зятем совєтського генерала, єдиним спадкоємцем легендарного червоного комдива (командарма?), заволодівши по його смерті не лише дочкою, квартирою, шаблею і папахою, але й „крайслером імперіалом”, цим танком, цим будинком на колесах, цим пересувним містечком розваг, цим вічним двигуном (перперте мобіле, сказав би Неборак), цим бронтозавром автострад, цим храмом Великої Американської мрії...* (Ю. Андрухович. *Аве, „Крайслер”*).*

Прийоми ситуативної іронії в сучасній українській малій прозі рідко вживаються ізольовано, вони, як правило, входять у певну систему інших засобів і прийомів, об'єднаних спільністю стилістичної функції – створення іронічного смислу.

У третьому розділі – „Способи реалізації асоціативної іронії в сучасній українській малій прозі” – з'ясовується роль вертикального та широкого горизонтального контекстів для творення асоціативної іронії й розглядаються прийоми творення іронії засобами горизонтального (контактний і дистантний, тотожний і синонімічний лексичний повтори; діалогічна цитація) та вертикального (цитація, алюзія) контекстів. Класифікуються способи передачі іронічного смислу в текстах з різними типами наративних перспектив.

На відміну від ситуативної, **асоціативна іронія** реалізується не лише в лінійних контекстах, а вимагає для свого втілення вертикального контексту. Її адекватне декодування залежить від текстової пресупозиції глобального характеру, екстралінгвістичної та інтертекстуальної пресупозицій. При сприйманні асоціативної іронії збільшується активність читача. Наявність фонових знань у реципієнта для адекватного декодування асоціативної іронії робить її ефективним засобом інтелектуалізації мовлення.

Традиційним засобом вираження іронії в сучасній українській малій прозі є різні види лексичного повтору, за допомогою якого відбуваються смислові та конотативні прирощування смислу лексичних одиниць, що повторюються в різних контекстах. Специфічним прийомом, який використовується сучасними письменниками, є створення іронічного образу за допомогою контактного тотожного лексичного повтору, коли одне слово виступає означенням до різних денотатів: *Адельсбергер підвів на мене безбарвні очі. Потім я почув його безбарвний голос. Потім побачив під столом його ноги в домашніх капцях. Колір*

шкарпеток той самий, що колір очей та голосу. А може, й навпаки – очі й голос кольору безбарвних шкарпеток (М. Фішбейн. Антенноїди). Такий прийом виконує функцію зближення, встановлення подібності між цими денотатами з метою передачі авторського іронічного ставлення.

Результати дослідження дозволили встановити найпродуктивніші моделі діалогічного цитування, за допомогою якого виникає іронічний ефект: 1) другий учасник діалогу повторює висловлювання першого з метою вираження іронічного ставлення до співрозмовника або його репліки; 2) слова персонажа повторюються в авторському мовленні; 3) „квазіцитата”, коли слова персонажа передаються через невластне пряму мову.

У сучасній українській малій прозі продуктивним засобом вираження асоціативної іронії є використання в тексті знайомої для читача цитати, яка може виступати як у своєму початковому, незміненому, так і в трансформованому вигляді. Іронічний ефект створюється завдяки тому, що цитата під впливом нових контекстних умов набуває нового значення, яке зазвичай дуже відрізняється від того, яке вона мала у тексті-джерелі: – *Я намуляла руку... // Ну просто тобі Мавка з другої дії „Лісової пісні”*: „Я руку врізала...” *Зараз він мені відповість, як Лукашева мати (і – слушно!)*: „Було при чому!” (О. Забужко. Інструктор із тенісу). Виникає натяк на щось знайоме читачеві у його попередньому асоціативному і перцептивному досвіді. Результати дослідження свідчать про те, що найпродуктивнішими у сучасних українських текстах малих жанрових форм є фразеологізми та фрази-кліше (у тому числі й широкоживані штампи радянської епохи), значно рідше зустрічаються цитати з Біблії, літературних творів, з пісень та кінофільмів. У сучасних художніх текстах існує тенденція до збільшення кількості трансформованих цитат. Це явище можна пояснити тим, що трансформована цитата має більший потенціал для вираження авторської іронічної позиції, бо трансформація може збільшувати експресивність цитати та зміщувати смислові акценти: *Ідеш на людські голоси і врешті знаходиш усіх – і продавця риби, і голоногу кралю в халаті, і ще двох-трьох небачених раніше дуболомів з тутешнього персоналу. Сидять, курять, п'ють пиво, до речі, з кухлів, мають для різноманітності й носату пляшку білої. Сім'я обіда коло хати* (Ю. Андрухович. *Московіада*).

У аналізованих текстах спостерігається збільшення кількості алюзій. Вибір джерел алюзій авторами тісно пов'язаний з культурним, соціальним і політичним минулим та теперішнім певного суспільства, причому вирішальну роль відіграє актуальність певного знака. Тому найчастотнішими в сучасній українській малій прозі є мистецькі та історичні алюзії, рідко зустрічаються фольклорні, міфологічні, релігійні, майже не представлені біблійні алюзії. Таке співвідношення джерел алюзій пояснюється екстралінгвальними факторами – ступенем доступності джерела алюзії та інформативністю.

Матеріальне вираження алюзій у сучасному іронічному тексті може мати різну форму. Зокрема, це можуть бути:

1) антропоніми (імена письменників, учених, культурних і громадських діячів, персонажів літератури, фольклору, кіно) - найпродуктивніша форма вираження алюзій в сучасній українській літературі: *Алкоголік – чи не єдина істота, яка може по-справжньому опікуватися запійним пияком у запої, тобто вчасно діставати пійло, керувати мандрами тіла запійного пияка, щоб воно не потрапило у розставлені суспільством пастки, одним словом, - бути біля нього. Це своєрідна версія Дон Кіхота і Санчо Панси, Дон Жуана і Ляпорелло, Хлестакова і Осипа. Придуркуватий романтик і мудрагель-слуга (В. Неборак. *Про алкоголізм і запійне пияцтво*). Власні імена літературних героїв, використані в уривку, мають високу експресивну здатність за рахунок того, що в європейській культурі вони символізувалися. Іронія виникає завдяки несподіваній асоціації, вона інтенсифікується нагромадженням власних імен персонажів світової літератури, яке закінчується авторською „розшифровкою” цієї алюзії;*

2) назви творів літератури і мистецтва: *Розчарування навіки поселилося в цих стінах, які, до речі, ніколи не вкрийються меморіальними табличками. Але справа не в тому. Справа в іншому – це дім, де розбиваються лоби. Тутешні сюжети є настільки одноманітними й повторюваними, що йдеться, очевидно, про міф. Або про схему з двома-трьома варіантами (Ю. Андрухович. *Московіада*). У наведеному контексті використано трансформовану назву п'єси англійського драматурга Бернарда Шоу „Дім, де розбиваються серця”. Використання алюзії на драматичний твір актуалізує кілька асоціацій: по-перше, створюється натяк на штучність, театральність всього, що відбувається у творі; по-друге, герої твору Андруховича порівнюються з персонажами п'єси Бернарда Шоу, при цьому новий контекст є зниженим. Заголовки творів мають здатність фразеологізуватися, а заміна одного з його компонентів створює іронічну експресію;*

3) назви державних і громадських установ, промислових об'єктів: *– Тут хіба ж так збурилася громадська думка навколо спілки і літературних справ, а це ж ваша парафія. [...]*

*- Бо це ж вам не завод „Арсенал” і не „Ленінська кузня”, - зухвало сказав я... (О. Сизоненко. *Де ви, докторе Турула?*). Іронія тут створюється через імпліцитне порівняння творчості й виробничого процесу, позначеного за допомогою назв промислових об'єктів;*

4) назви історичних подій: *Отже, Нінин батько у їхніх стосунках почав переростати з категорії реальної (бо він таки напевне був, раз Ніна народилася) в категорію символічну, щось на зразок містичної Гелени, через яку почалася знаменита Троянська війна... (В. Шевчук. *Чорна кішка, яка шукала батька*). Назва історичної події – Троянська війна – продукує іронію*

завдяки ефекту гіперболізації, який виникає через приховане порівняння героїчної події в історії античного світу з побутовими реаліями.

Однією з основних ознак художнього тексту є його антропоцентричний характер, який полягає в тому, що всі елементи як первинного, мовного рівня тексту, так і його глибинної смислової структури служать для розкриття тем буття людини. Антропоцентричність художнього твору має три центри – автора, персонажів і читача.

Дослідження всіх можливих форм взаємодії двох із цих категорій - автора і читача - в іронічному тексті дало змогу виявити, що іронічна позиція автора по-різному реалізується в текстах з різними типами наративної перспективи. У текстах, в яких розповідь ведеться від 1-ї особи, іронічний ефект створюється за допомогою таких засобів: 1) наївний тон викладу оповідача; 2) діалогізація монологічного мовлення; 3) довільне маніпулювання предметами і явищами внутрішньотекстової площини; 4) зміна особи, від якої ведеться оповідь, з 1-ї на 3-ю.

Інші способи вербальної репрезентації іронічної позиції автора спостерігаються у текстах, у яких розповідь ведеться від 3-ї особи: 1) невідповідність авторських прямих характеристик (фактуальної інформації) і прихованого смислу (підтекстової інформації); 2) включення певних елементів у мовлення персонажа; 3) авторський коментар персонажного мовлення.

Висновки

1. Процеси суспільного життя останніх десятиліть спричинили плюралізм мистецтва загалом і художньої літератури зокрема. Українська література втратила функції, які були для неї визначальними в епоху тоталітаризму – змальовувати дійсність з визначених офіційною ідеологією позицій. У зв'язку з цим у сучасній українській літературі виник значний за обсягом прошарок текстів малих жанрових форм, основною ознакою яких є іронічне зображення дійсності.

Комічне має національну специфіку, зумовлену: 1) різними фрагментами реальної дійсності, які впливають на колективну свідомість етносу; 2) особливостями колективної етнічної свідомості носіїв мови, які виявляються в емоційно-оцінних, соціально-оцінних та морально-етичних компонентах національної мови. Національна специфіка комічного тісно пов'язана з загальнокультурними, соціально-груповими, індивідуальними особливостями мовців і виявляється у комізмі ситуацій та мовному комізмі.

2. Іронія, поряд із сатирою та гумором, є рівноправною формою складного комізму. Для неї, як і для комічного в цілому, характерні такі ознаки: наявність певного протиріччя (мети – засобам, форми – змісту, дії – обставинам, старого – новому тощо); здатність викликати у

суб'єкта певну реакцію – сміх; соціальний характер. Специфічними ознаками іронії є суб'єктивізм, двоплановість вираження (зовнішнє ствердження, внутрішнє заперечення і кінцеве ствердження); здатність до двоспрямованості: на об'єкт і на себе. Особливістю вербального вираження іронії є співіснування двох смислових планів – прямого експліцитного та імпліцитного, який суперечить прямому.

3. Вираження ситуативної іронії у сучасній українській малій прозі пов'язане з експресивно-образним і емоційно-оцінним уживанням мовних одиниць. Семантичною основою цього вживання є семантична двоплановість, яка виникає внаслідок взаємодії узуальних та okazіональних значень. У текстах сучасних українських письменників фіксується іронічне переосмислення лексем, при якому зміни відбуваються як у денотативному, так і конотативному компонентах їх значення. Однак зміни у конотації мовної одиниці є обов'язковими, а у денотативному значенні – факультативними. Зміни конотації мають антонімічний характер: мовна одиниця з узуальною позитивною емоційно-оцінною характеристикою під впливом контексту набуває okazіонального негативного забарвлення і навпаки.

4. У сучасній українській малій прозі продуктивними є лексико-стилістичні засоби творення іронічного смислу. Типологія цих прийомів залежить від типу конотації: адгерентної (мовленнєвої, okazіональної) чи інгерентної (загальномовної, узуальної). Лексеми з інгерентною іронічною конотацією активно функціонують у творах сучасних українських письменників. Їхньою особливістю є те, що денотативне значення у них відступає на другий план, основним є конотативний, експресивно-оцінний компонент, який має іронічне забарвлення. Натомість уживання лексем з адгерентною іронічною конотацією ґрунтується на ефекті невинного сподівання, коли елементи інших функціональних чи експресивних стилів потрапляють у незвичне контекстуальне оточення. Особливістю текстів сучасних авторів є частотність уживання слів-варваризмів, жаргонної лексики, просторічних елементів. Натомість кількість конфесійної, старослов'янської лексики, архаїзмів обмежена.

5. Логіко-смислові прийоми реалізації ситуативної іронії у сучасних текстах українських письменників малих жанрових форм по-різному актуалізують іронічний смисл. Деякі з них (антифразис, антифразисна метафора) перебувають у межах традиційного розуміння іронії як вживання слів у переносному значенні, протилежному до прямого, з метою насмішки. Однак у міру ускладнення плану вираження (okazіональні іронічні метафори, порівняння, гра слів) ускладнюється і обсяг понять, що виражаються прямими і переносними значеннями лексичних одиниць. Переносне значення не завжди є безпосереднім запереченням прямого, відношення між ними набагато складніші і не зводяться до антифразису. Крім того, у сучасних

текстах спостерігається явище інтелектуалізації тропів, за допомогою яких виражається іронічний смисл.

6. Усі речення і висловлювання, за допомогою яких у сучасній українській малій прозі виражається іронічний смисл, будуються за загальним правилом: спочатку йде зображення ситуації, а потім виражається ставлення до неї. Перша частина завжди виявляється ваговою інформаційно, а друга – комунікативно. Традиційно всі ці моделі не є комунікативним центром висловлювання, а мають доповнювальний, уточнювальний характер. У випадку ж творення іронії вони перетворюються на комунікативний центр висловлювання, є втіленням суб'єктивної авторської модальності. Отже, використання саме цих синтаксичних конструкцій зумовлене їх сутнісними характеристиками, потенційно закладеними в їхні можливості.

7. Асоціативна іронія – це стилістичний різновид іронії, який реалізується в умовах мегаконтексту, що містить широкий горизонтальний та вертикальний контексти. На рівні горизонтального контексту асоціативна іронія реалізується за допомогою різних типів лексичного повтору та діалогічного цитування. При лексичному повторі за допомогою таких текстових категорій, як когезія і ретроспекція, створюється специфічний підтекст, який є актуалізованою асоціативною іронією. Для його реалізації необхідний контекст, який перевищує межі речення. Лексичний повтор виконує функцію виразника авторської суб'єктивно-оцінної модальності. Діалогічне цитування є продуктивним способом реалізації асоціативної іронії, яка виникає завдяки зміні суб'єкта мовлення, що може бути експліцитним чи імпліцитним.

8. Потужним джерелом невираженої вербальної інформації є вертикальний контекст. Іронія використовує потенційні можливості історико-філологічного (вертикального) контексту, переважно ґрунтуючись на знанні певного літературного чи етнокультурного факту. Адекватне декодування такої асоціативної іронії вимагає від реципієнта точних знань про автора і епоху створення тексту, його жанрові та структурні особливості. При сприйманні вказівки на прецедентний текст (цитати або алюзії) актуалізується весь прецедентний текст, тобто приводиться у стан готовності для використання його в дискурсі за різними параметрами – або з боку поставлених у ньому проблем, або з боку його естетичних (змістових чи формальних) характеристик, або як джерело певних емоційних переживань, або як джерело вихідних ситуацій.

9. Іронічним може бути весь текст, що залежить від суб'єктивної позиції автора і реалізується через різні типи оповіді. Аналіз іронічних текстів з різними типами оповіді свідчить про те, що авторська позиція виявляється за допомогою тих самих засобів, але значення їх у різних текстах не рівноцінне. У текстах, написаних від 1-ої особи, домінуючим

засобом вираження іронічної позиції автора є авторське мовлення, а в текстах, написаних від 3-ої особи – персонажне мовлення та художні деталі в авторських коментарях персонажного мовлення. Особливістю вираження іронії у сучасній українській малій прозі є те, що усі засоби та прийоми творення іронічного смислу мають спільну семантичну основу та механізм реалізації і рідко виступають у тексті ізольовано від інших іронієвірних засобів, що пояснюється комунікативним завданням автора іронічно, насмішкувато зобразити дійсність.

Основні положення дисертаційної роботи викладено у публікаціях:

1. Калита О. М. До питання про національну форму сміхової культури // Система і структура східнослов'янських мов: Збірник наукових праць. – К.: Знання України, 2004. – С. 323 – 327.

2. Калита О. М. Іронія як субкатегорія комічного // Науковий часопис. Збірник. Серія 8 – Філологія. Вип. 1. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – С. 67 – 71.

3. Калита О. М. Лінгвістична сутність іронії та семантичні механізми формування іронічного смислу // Українська мова. – 2006. - № 2. – С. 76 – 83.

4. Калита О. М. Іронія як світоглядний принцип і стилістична категорія // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Мовознавство. – Вип. 1 (11). – Тернопіль, 2004. – С. 104 – 107.

5. Калита О. М. Способи вербальної репрезентації іронічної позиції автора в тексті // Українська філологія: Теоретичні та методичні аспекти вивчення: Збірник праць науково-практичних читань до 80-річчя Г. Р. Передрій. – Черкаси: Брама – Україна, 2005. – С. 375 – 381.

АНОТАЦІЯ

Калита О. М. Мовні засоби вираження іронії в сучасній українській малій прозі. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2006.

Дисертацію присвячено дослідженню мовних засобів вираження іронії в сучасній українській малій прозі з позицій лінгвістики тексту, когнітивної лінгвістики та прагмалінгвістики.

У роботі з'ясовано філософсько-естетичну сутність комічного, причини та ознаки його національної специфіки, окреслено диференційні ознаки іронії як філософсько-естетичної та лінгвістичної категорії, з'ясовано її відношення до комічного, трагічного, патетичного,

гумору, сатири, сарказму. Іронія розглядається як форма комізму, що може функціонувати як стилістичний прийом або бути виявом суб'єктивно-авторської модальності й реалізуватися на рівні цілого тексту. Висвітлено семантичні механізми утворення іронічного смислу, а також визначено функції іронії у розмовному мовленні й художньому тексті.

Здійснено системний опис засобів вираження ситуативної іронії в сучасній українській малій прозі (лексико-стилістичних, логіко-сміслових та синтактико-стилістичних) та визначено специфіку їх функціонування. З'ясовано роль вертикального, горизонтального контексту та фонових знань для творення та адекватного декодування асоціативної іронії. Досліджено види лексичних повторів, за допомогою яких продукується іронічний смисл, та виявлено моделі генерування іронічного смислу при діалогічному цитуванні. Проведено аналіз цитацій та алюзій у сучасних прозових текстах малих жанрових форм, описано види їх трансформацій. Встановлено способи взаємодії авторського і персонажного мовлення для реалізації іронії.

Ключові слова: комічне, іронія, іронічний смисл, іронічна модальність, іронічний ефект, ситуативна іронія, асоціативна іронія, горизонтальний контекст, вертикальний контекст, фонові знання.

АННОТАЦІЯ

Калита О. М. Языковые средства выражения иронии в современной украинской малой прозе. – Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности. 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2006.

Диссертационное исследование посвящено проблеме изучения языковых средств выражения иронии в современной украинской малой прозе с позиций лингвистики текста, когнитивной лингвистики и прагмалингвистики.

Процессы общественной жизни последних десятилетий обусловили плюрализм как искусства в целом, так и художественной литературы. Характерным признаком иронии является ее интеллектуализм, зависимость от условий контекста, поэтому ироничность стала одним из важных компонентов информационной структуры современных украинских текстов малых жанров прозы.

Ирония как одна из форм комического имеет национальные особенности, обусловленные разными фрагментами действительности, которые формируют коллективное сознание этноса, особенностями коллективного этнического сознания носителей языка и тесно связана с общекультурными, социально-групповыми, индивидуальными особенностями

и проявляется как на уровне содержания комических произведений, так и в языковом комизме.

Установлено, что в современной украинской малой прозе языковая ирония представлена как ситуативная или ассоциативная. В основе размежевания указанных видов иронии - способ и условия ее реализации. Ситуативная ирония реализуется в контекстах, не превышающих границ абзаца, тогда как для адекватного декодирования ассоциативной иронии требуются не только значительные горизонтальные контексты, но и вертикальный контекст. Вертикальный контекст подразумевает наличие у реципиентов определенной суммы знаний, необходимых для адекватного декодирования иронии.

В исследуемых текстах ситуативная ирония реализуется с помощью лексико-стилистических, логико-смысловых и синтактико-стилистических приемов. При этом прослеживается следующая закономерность: отдельный прием редко выступает изолированно от других средств создания иронического эффекта. Как правило, единицы разных языковых уровней подчинены единой задаче – выражению иронического отношения автора к описываемой им действительности.

Определено, что среди лексико-стилистических средств создания иронического смысла в современной украинской малой прозе функционируют как традиционные приемы (использование лексики с узуальной иронической коннотацией), так и более сложные – использование стилистически маркированной лексики в нетрадиционных контекстах.

В ходе исследования выявлены наиболее типичные логико-смысловые приемы выражения ситуативной иронии в современной украинской малой прозе. Среди них антифразис, иронические эпитеты, иронические сравнения, иронические метафоры и перифразы, игра слов.

Лексико-стилистические и логико-смысловые приемы выражения ситуативной иронии могут интенсифицироваться с помощью синтактико-стилистических средств (риторических вопросов, парцелированных конструкций, вводных компонентов, синтаксических конвергенций). Выявлены и описаны наиболее типичные для современной украинской прозы малых жанровых форм способы выражения иронического смысла с помощью перечисленных синтаксических конструкций.

Проанализированный материал позволяет классифицировать приемы создания ассоциативной иронии в зависимости от требующегося для ее декодирования контекста, а также охарактеризовать наиболее продуктивные из них. С помощью горизонтального контекста ассоциативная ирония продуцируется при разных видах лексического повтора и диалогической цитации. Собственно цитации и аллюзии требуют для своего декодирования фоновых знаний, для их интерпретации необходим вертикальный контекст.

Ироническим может быть все произведение в целом, при этом реализация субъективно-оценочной иронической модальности осуществляется через соответствующий тип повествовательной перспективы. В диссертационном исследовании проанализированы наиболее типичные способы репрезентации иронической позиции автора в ироническом тексте.

Ключевые слова: комическое, ирония, иронический смысл, ироническая модальность, иронический эффект, ситуативная ирония, ассоциативная ирония, горизонтальный контекст, вертикальный контекст, фоновые знания.

SUMMARY

Kalyta O. M. Language ways of the irony expression in modern Ukrainian small prose. - Manuscript. Dissertation for obtaining the candidate of philological sciences degree for speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova. - Kyiv, 2006.

The dissertation is dedicated to the research of the language ways of comic expression in modern Ukrainian small prose on wide factological material.

In the work were found out the philosophically-esthetic essence of comic, reasons and features of its national specific, described differential signs of irony as philosophically-esthetic and linguistic category, found out its relations to comic, tragic, pathetic, humor, satire, sarcasm. Irony regards as equal form of humour, which can function as stylistic method or can be the display of subjectively-author's modality and be realized on the level of whole text. Were enlighten semantic mechanisms of creating the ironic sense, and also defined functions of irony in spoken language and belles-lettres.

There were realized the systematic describe the ways of expression the situation irony in modern Ukrainian small prose (lexically-stylistic, logically-semantic and syntactically-stylistic) and determined the specific of its functioning; found out the role of vertical, horizontal context and background knowledge for creating and adequate decoding of associative irony. Were investigated kinds of lexical repeats, with the help of which is producing the ironical sense, and showed models of ironical sense generating at dialogical quotation. The analysis of allusions and citations in modern prose texts of small genre forms had taken and were described kinds of their transformations. The author's and character's speech ways of co-operation for the irony realization had placed.

Key words: comic, irony, ironical sense, ironic modality, ironical effect, situation irony, associative irony, horizontal context, vertical context, background knowledge.